

EDITORIAL

Revoluția pașnică și căderea Zidului. RDG în toamna 1989 (The peaceful Revolution and the fall of the Wall. GDR in the fall of 1989)

Robert GRÜNBAUM

Abstract. *Twenty-five years have passed since the citizens of GDR protested successfully against the German Socialist Union Party regime (SED) through a peaceful revolution. Armed with only their courage and with candles in hands took to the streets by the hundreds of thousands, to defy the power device. With the cry of "We are the people" they have strongly given a sustainable idiom to their requirements for freedom and democratic rights. The emotional climax of the revolutionary autumn of the 1989 was clearly the fall of the Berlin Wall on November 9. The word that everybody was able to hear again and again, was simply: "Crazy!". And even that was indeed like a miracle. The wall, which had decided the destiny of millions of citizens of the GDR for decades, became all of a sudden a monument. In this article there will be, at first, a retrospective on the day of the fall of the Wall, and then there will be an analysis on the reasons in terms of internal and external policy that led to the success of the Peaceful Revolution in the GDR.*

Keywords: *the fall of the Wall, peaceful revolution, freedom, democratic rights.*

09.11.1989: Ziua căderii Zidului

Ziua de 9 noiembrie 1989 era o zi rece de toamnă. De câteva zile granița RDG către Cehoslovacia era din nou deschisă – iar oamenii părăseau în șuvoiuri RDG. Pentru a nu rămâne complet fără oameni,

guvernul promitea o nouă reglementare a călătoriilor. În spatele culiselor se duceau discuții febrile. După ce la data de 7 noiembrie, sub presiunea crescândă a demonstranților din toată țara, guvernul demisionase, la data de 8 noiembrie a fost convocat Comitetul Central al

Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED) pentru a dezbate pe marginea evenimentelor recente și a pregăti măsuri pentru pașii ulteriori.

Pentru a demonstra deschidere și pentru a transporta către public cât mai repede cu putință hotărârile, se susținea o conferință de presă în fiecare seară la orele 18:00, care se transmitea în direct la televiziunea RDG-ului. În prima zi, după guvern și-a dat demisia și biroul politicianilor din cadrul Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED) – cel mai înalt centru de putere. Apoi a venit 9 noiembrie. În rândul jurnaliștilor s-a instalat plictiseala, pentru că nu mai aveau nimic esențial de relatat. Pe când conferința de presă era aproape pe sfârșite, un jurnalist italian s-a interesat de stadiul actual al condițiilor de călătorie. Günter Schabowski, care trebuia să citească hotărârile Comitetului Central în fața camerelor de luat vederi în direct, a scos o foaie, al cărei conținut nu părea să-i fie foarte familiar. Ceea ce a anunțat el avea să intre în cărțile de istorie. Tuturor cetățenilor RDG le-ar fi permis, fără condiții deosebite, să călătorească în afara granițelor RDG. La întrebarea din ce moment ar intra în vigoare această reglementare, a răspuns, în mod vizibil pentru oricine pentru că nu era familiarizat cu detaliile: Acest lucru ar fi valabil din momentul de față.

Plictiseala se risipise, jurnaliștii erau foarte emoționați. Agențiile de știri anunțau senzația. Berlinezii din Est se îndreptau șuvoi către punctele vamale pentru a vedea dacă fron-

tiera e într-adevăr deschisă. Spre orele 23:30 erau atât de mulți, presiunea maselor era atât de mare, că nu a mai rămas decât o singură posibilitate. Punctul de trecere a frontierei de la Bornholmer Straße a fost deschis pentru toți, după mai mult de 28 de ani zidul devenise din nou accesibil. Numeroase alte puncte de trecere a frontierei aveau să urmeze în aceeași noapte. La Kurfürstendamm în centrul Berlinului de Vest era stare de necesitate, oamenii dansau la Poarta Brandenburg pe Zid. Ceea ce cu câteva săptămâni în urmă părea încă absolut iluzoriu, deodată era realitate: în urma schimbărilor revoluționare, care au fost impuse de populația RDG, a căzut simbolul cel mai marcant al Războiului Rece. Berlin, Germania și lumea aveau să se schimbe¹.

Catalizatori și evoluția Revoluției Pașnice

Declinul comunismului a început în 1980 în Polonia. Înființarea sindicatului independent *Solidarność*, la care au aderat zece milioane de oameni, a fost lovitura de grație, pe care Blocul Estic nu a mai putut-o depăși. Întronarea lui Mihail Gorbaciov ca secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice în martie 1985 a reprezentat încercarea de a lansa un proiect de reformă comunistă pentru a salva comunismul. Însă el a ajuns, fără voia lui, să fie sicriul sistemului comunist².

Politica reformatoare a lui Gorbaciov a dat speranțe în rândurile societății RDG. Sloganul oficial „Von der Sowjetunion lernen, heißt siegen lernen”/ „Învățând de la Uniunea Sovietică înseamnă să învingi” a devenit, aproape peste noapte, o armă subversivă. Dacă în Moscova sunt posibile reforme, după parerea multor oameni, atunci ar trebui să se poată schimba ceva și în RDG. Însă conducerea Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED) din jurul lui Honecker, Krenz, Mielke și Mittag s-a distanțat în mod conștient de politica reformatoare a lui Gorbaciov. Ei știau că, dacă ar începe să implementeze reforme în RDG, atunci i-ar scăpa repede de sub control, precum în 1956 la Budapesta sau în 1968 la Praga, iar societatea ar merge pe propriul său drum – fără de Partidul Uniunii Socialiste Germane (SED) ca „forță conducătoare”.

Profunda criză politică, în care RDG-ul se găsea, a ieșit brusc la iveală în primăvara din 1989. La 7 mai 1989 au avut loc alegerile comunale în RDG. Prezența la urnele de vot avea să simuleze, ca de obicei, acordul populației cu politica Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED). Însă înscenarea a degenerat într-un film polițist despre alegeri, care se putea vedea doar la Televiziunea din Vest. În fața camerelor de luat vederi, care transmiteau în direct, activiștii ai drepturilor cetățenești verificau numărarea voturilor și demonstrau statului Partidului Uniunii Socialiste

Germane (SED) falsificări ale alegerilor. Opoziția RDG a demonstrat aici nu doar capacitatea de a acționa solidar, ci a și arătat ipocrizia conducerii partidului și a statului. La 4 iunie 1989 masacrul din „Piața Păcii Cerești” din Peking a revoltat mulți cetățeni ai RDG-ului. Mai mult însă i-a revoltat faptul că înăbușirea sângeroasă a protestelor a fost sprijinită demonstrativ de către conducerea Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED), ai cărei reprezentanți se deplasaseră special în acest scop la Peking. S-a ajuns la primele demonstrații.

Totodată, din ce în ce mai mulți oameni voiau să părăsească RDG-ul pentru totdeauna. În 1989 așteptau mai mult de 100.000 de cetățeni ai RDG-ului aprobarea solicitărilor de emigrare în RFG³. Când la data de 2 mai 1989 Ungaria anunța ridicarea Cortinei de Fier la granița cu Austria, s-a pus în mișcare un val mare de refugiați. Sute de mii de oameni întorceau spatele RDG-ului. Societatea se pusese în mișcare. Mulți se întrebau dacă nu ar trebui să se refugieze. Căci nu doar conducerea Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED) era deconcertată și evident neputincioasă, ci și criza socială se accentua tot mai mult. Aproape nimic nu mai funcționa, economia ajunsese în mod vizibil într-un punct mort, în plus peste tot lipseau forțele de muncă, astfel încât sistemul amenința să se prăbușească.

Însă abia când mica opoziție cu ale sale sloganuri, care chemau la

mișcări pentru câștigarea drepturilor cetățenești, la finele verii a ieșit în public, cetățenii RDG au prins din nou curaj. Și-au învins teama, s-au implicat, au demonstrat și au cerut sfârșitul dictaturii. În timp ce oamenii din toată țara ieșeau pe stradă, mai întâi cu miile, apoi cu sutele de mii, în septembrie și octombrie, pentru a demonstra împotriva dictaturii Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED), în același timp s-a organizat opoziția RDG⁴. Au apărut noi partide și organizații. Partidul Uniunii Socialiste Germane (SED) s-a arătat a fi neajutorat. Și pentru că nu au intervenit tancurile sovietice, pentru că din Moscova nu li s-a dat niciun ordin în acest sens, revolta nu a fost înăbușită. La data de 18 octombrie secretarul general Erich Honecker în cele din urmă a demisionat. Succesorul său a devenit Egon Krenz. Însă oamenii nu aveau încredere în colaboratorul apropiat de ani buni și ales al lui Honecker. Presiunea străzii creștea neîncetat. Și apoi a venit ziua de 9 noiembrie 1989. Spargerea Zidului, săvârșită de către cetățeni la data de 9 noiembrie 1989, a pecetluit *de facto* declinul definitiv al dictaturii Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED). Un an mai târziu, la data de 3 octombrie 1990, Germania avea să fie reunificată⁵.

Factori de politică internă

Declinul statului Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED)

în toamna 1989 nu a fost urmarea unui automatism istoric, el nici nu a avut doar o singură cauză, ci o întreagă serie de cauze⁶.

Mai întâi ar fi de menționat lipsa legitimității regimului în rândurile populației. Conducerea Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED) nu s-a putut baza nicio clipă pe un sprijin activ din partea majorității cetățenilor RDG-ului. Cea mai bună dovadă a acestui fapt este emigrarea și refugierea milioane de oameni de-a lungul celor 40 de ani în partea statului vest-german. Partidul Uniunii Socialiste Germane (SED) a reacționat în concordanță cu principiul „Zuckerbrot und Peitsche”/ „pâine și bici”/ Capul plecat, sabia nu-l taie. Încă de la început, violența și represiunea au jucat un rol important în instaurarea și menținerea dictaturii Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED). Oamenii își luau zilele sau dispăreau în pușcării. Orice formă de comportament deviant era urmărit riguros, mai exact în decursul deceniilor, cu mijloace și metode diferite. Totodată partidul a încercat, prin prețuri mici, posibilități de a avansa profesional și diferite avantaje sociale, să-și cumpere un anumit fel de loialitate. Cu acest schimb statul într-adevăr a ajuns la o anume stabilitate. Dar, când aceasta a început să se clatine, aparatul de stat a intervenit cu determinare, ca de exemplu la revolta populară din 17 iunie 1953 sau la construirea Zidului în 1961. După aceste faze de represiune au urmat întotdeauna și momente de

relaxare politică, în care Partidul Uniunii Socialiste Germane (SED) s-a îndreptat către popor, de exemplu promițând îmbunătățiri de ordin material. Această alternare dintre represiune și cooperare a străbătut în valuri istoria RDG-ului. Până la jumătatea anilor 1970 a reușit într-adevăr să creeze o stare de așteptare cel puțin inactivă în rândurile unei părți semnificative din populație⁷.

În anii 1980, după cum urma să se dovedească, loialitatea presupusă era doar o stabilitate aparentă. Regimul nu reușise să construiască forțe coagulatoare de nădejde, care să-i adune pe cetățeni. Într-un val subit de politizare a unor părți semnificative de populație, dorința de libertate a devenit mai puternică decât experiența fricii și obișnuința resemnării. Când oamenii în sfârșit au putut alege, când s-au ridicat hotărâți împotriva sistemului, regimul comunist s-a clătinat și a căzut.

O a doua premiză pentru declinul statului Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED) a fost raportul RDG-ului cu Vestul și mai ales cu Republica Federală, un raport care se configura din concurența între două sisteme, delimitare/distanțare, infiltrare medială și culturală precum și dependență economică. Ambele existaseră neîndoielnic peste patruzeci de ani și demolaseră până atunci dictatura Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED). Același lucru este valabil, în al treilea rând, pentru lipsa randamentului economic și problemele

structurale imanente sistemului, care s-au accentuat la sfârșitul anilor 1980. Problemele crescânde de trai și standardul de viață scăzut au exacerbât nemulțumirea populației față de regimul Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED). Criza economică a fost prin accentuarea ei o premisă importantă pentru sfârșitul RDG-ului⁸.

Pe lângă aceste cauze structurale trebuie amintiți și factorii actuali, care au pus în mișcare cele întâmplate în toamna anului 1989. Mișcarea cetățenilor i-a dat regimului lovitură de grație, în urma căreia el, în cele din urmă, s-a prăbușit. Fără mișcarea organizată a cetățenilor, fără curajul unor oameni, la început încă relativ puțini, de a întemeia partide și organizații noi de opoziție și de a lupta activ pentru schimbarea condițiilor impuse de o dictatură, această prăbușire a statului ar fi fost de neconceput.

Mișcarea de emigrație a fost în cele din urmă un protest clar vizibil împotriva regimului de dictatură și a servit ca un catalizator pentru mișcarea cetățenilor din cadrul RDG. Zeci de mii de oameni, care și-au părăsit căminul pe căi uneori aventuroase, care nu voiau să mai aibă nimic de-a face cu RDG, erau nu doar un semn de protest. Ei au lăsat, în fiecare familie, în fiecare casă, în fiecare fabrică, un gol imens. Faptul că dictatorii au reacționat doar cu propagandă banală i-a revoltat mai ales pe cei care au rămas în RDG. Și i-a încurajat să ceară, public și pe străzi, prin intermediul unor de-

monstrații în masă impresionante, schimbări politice durabile. Nu se mai spunea „Noi vrem să plecăm” în octombrie 1989. Noul slogan suna ca o amenințare: „Noi rămânem aici”. Aici s-au corelat opoziția, care se formase, și mișcările de masă⁹. Criza refugiaților a devenit o criză de stat. Această criză se confrunta cu un regim incapabil de reformă și de reacție¹⁰. Astfel, un sistem de dictatură aparent stabil, de fapt însă neajutorat, în cursul câtorva săptămâni s-a prăbușit precum o construcție din cărți de joc.

Factori de politică externă

Declinul RDG nu se poate explica doar cu ajutorul motivelor de politică internă. Fără o constelație internațională favorabilă, RDG, chiar dacă era deja terminată, ar mai fi putut exista încă mulți ani.

Când în decembrie 1991 s-a strâns steagul roșu de deasupra Kremlinului, s-a încheiat conflictul dintre Est și Vest, care dominase politica internațională pentru aproape o jumătate de veac. Începuturile sale se aflau în Primul Război Mondial, când doi noi actori, orientați global și motivați ideologic, au intrat pe scena internațională: SUA pe de o parte și Uniunea Sovietică comunistă pe de altă parte. După al Doilea Război Mondial, acest antagonism între lumea statelor estice și cea a statelor vestice sub conducerea superputerilor SUA și Uniunea Sovietică avea să devină caracteristica principală a politicii interna-

ționale. Ambele sisteme aveau pretenția de a fi universal valabile și contestau de principiu dreptul de a exista al celeilalte. Totodată, din punct de vedere al amenințării nucleare reciproce, era vital să coabiteze într-un fel sau altul¹¹.

În 1989 au concurat mai multe evoluții internaționale, care se conturaseră deja în anii 1980. La începutul anilor 1980, o nouă cursă pentru înarmare și războiul sovietic din Afghanistan au dus la o înrăutățire a politicii mondiale, atât cât privește superputerile din Războiul Rece cât și cele din interiorul sferei de influență comunistă. Profunda criză din Uniunea Sovietică s-a extins, stădaniile de reformă ale lui Gorbaciov la nivelul politicii interne nu au dat roade. Totodată Gorbaciov, în urma dublei decizii NATO, care printr-o înarmare masivă a Vestului *de facto* a ruinat Uniunea Sovietică, a mizat la scară internațională pe dezarmare și relaxare¹².

Renunțarea la doctrina Brejnev, care însemna renunțarea la amestecul Uniunii Sovietice în afacerile celorlalte state comuniste, a fost de fapt sfârșitul Blocului Estic¹³. În locul dictaturii forțate și-a făcut locul independența acelor state, nu demult satelit. În rândurile guvernanților din RDG și URSS *Glasnost* și *Perestroika* au fost respinse. Chiar în DDR era mai mult decât clar că un stat al Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED) autonom nu ar putea exista. Deja în iulie 1970 șeful partidului sovietic

Leonid Brejnev i-a spus lui Erich Honecker: „Erich, îți spun asta deschis, să nu uiți niciodată: RDG fără noi, fără Uniunea Sovietică, fără puterea și forța ei, nu poate să existe. Fără noi nu există RDG”¹⁴. Honecker reținuse acest lucru. Polonia și Ungaria în schimb își luau rămas bun, pas cu pas, de la comunism. În Polonia sindicatul *Solidarność* era din nou permis. În august 1989 s-a ajuns la alegeri pe jumătate libere, la care comuniștii erau clar inferiori iar opoziția a putut sărbători o victorie convingătoare. În Ungaria reformatorii comuniști, determinați de opoziție, au nivelat drumul către democrație. Deschiderea graniței austro-ungare în septembrie, când a căzut „Cortina de Fier“, a accentuat criza finală a RDG, în care emigrarea în masă și demonstrații din ce în ce mai puternice au îngenunchiat conducerea Partidului Uniunii Socialiste Germane (SED). Căderea Zidului din 9 noiembrie 1989 a devenit un simbol al revoluțiilor pașnice împotriva dictaturilor comuniste din întreaga Europă de Est, care însă în România și în Țările Baltice au fost umbrite de violență¹⁵.

Revoluțiile pașnice din Europa Centrală și de Est au pregătit calea pentru a depăși divizarea Europei¹⁶. Deja la data de 3 octombrie 1990 Unificarea Germaniei era făcută cu acordul vecinilor ei. Au urmat pași

către integrarea europeană. După acordul referitor la o uniune monetară și economică a urmat, în 1992, Tratatul de la Maastricht, în baza căruia Comunitatea Europeană s-a dezvoltat într-o Uniune Europeană cu ajutorul unei politici comune de securitate și externă, precum și a unei cooperări în domeniul justiției și al Afacerilor Interne. Ca simbol pentru consolidare, din 2002 s-a introdus Euro ca monedă unică, mai întâi în 12 state europene. În anii 1990, statele postcomuniste cereau o aderare rapidă la UE. Această cerere traducea un consens social din interiorul acelor țări. Oamenii sperau ca prin aceasta să poată adera și la cultura europeană a libertății și a democrației, precum și la bunăstarea vestică. În afară de aceasta, condițiile pentru aderarea la UE au reprezentat pentru mulți un motor de reformă indispensabil, pentru ca transformarea democratică a propriilor țări să nu fie stopată. În fine, aderarea la UE, ca și la NATO, a fost privită ca o garanție a suveranității naționale redobândite. La 1 Mai 2004 a urmat aderarea a opt foste state, cândva conduse comunist, la UE. Bulgaria și România aveau să urmeze în 2007. Niciodată înainte Europa nu a fost mai unită, mai democratică și mai încrezătoare în viitor ca în acest moment.

Traducere din limba germană:
Ana-Maria Pălimariu

Note

- ¹ Despre desfășurarea zilei de 9 noiembrie 1989, cf. Hans-Hermann Hertle, *Chronik des Mauerfalls. Die dramatischen Ereignisse um den 9. November 1989*, Berlin, 2009.
- ² Despre Mihail Gorbaciov și politica sa reformatoare, cf., în special, György Dalos, *Gorbatschow. Mensch und Macht. Eine Biografie*, München, 2011.
- ³ Despre rolul mișcării de emigrare, cf. Renate Hürtgen, *Ausreise per Antrag – der lange Weg nach drüben*, Göttingen, 2014, S. 287 ff.
- ⁴ Karsten Timmer, *Vom Aufbruch zum Umbruch, Die Bürgerbewegung in der DDR 1989*, Göttingen, 2000.
- ⁵ Cf. Robert Grünbaum, *Deutsche Einheit. Ein Überblick 1945 bis heute*, 2. Auflage, Berlin, 2010; Analize științifice combinate cu relatări ale martorilor oculari se găsesc la Andreas H. Apelt & Robert Grünbaum & Martin Gutzeit (ed.), *Der Weg zur deutschen Einheit. Mythen und Legenden*, Berlin, 2010.
- ⁶ Analize ample ale cauzelor, evoluției și urmărilor Revoluției Pașnice din RDG oferă, de ex., Jens Schöne, *Die friedliche Revolution. Berlin 1989/90 - Der Weg zur deutschen Einheit*, Berlin, 2008 (engl. *The Peaceful Revolution*, Berlin, 2009); Ilko-Sascha Kowalczyk, *Endspiel. Die Revolution von 1989 in der DDR*, München, 2009; Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution. Die Geschichte der Jahre 1989/90*, München, 2009; Konrad Schuller, *Die deutsche Revolution 1989*, Berlin, 2009. Eine Überblick zum Forschungsstand findet sich bei Eckhard Jesse, „Die friedliche Revolution 1989/90”, în Rainer Eppelmann & Bernd Faulenbach & Ulrich Mählert (ed.), *Bilanz und Perspektiven der DDR-Forschung*, Paderborn, 2003.
- ⁷ Cf. Ulrich Mählert, *Kleine Geschichte der DDR*, ediția a 6-a, München, 2009; Stefan Wolle, *Die heile Welt der Diktatur. Alltag und Herrschaft in der DDR 1971-1989*, Berlin, 2009.
- ⁸ Cf. André Steiner, *Vom Plan zum Plan. Eine Wirtschaftsgeschichte der DDR*, München, 2004, S. 221 ff., precum și André Steiner, „Die DDR-Ökonomie vor und nach dem Fall der Mauer”, în *Recherche - Zeitung für Wissenschaft*, Heft 2/2010, S. 26/27.
- ⁹ Ralph Jessen, „Massenprotest und zivilgesellschaftliche Selbstorganisation in der Bürgerbewegung von 1989/90”, în Klaus-Dietmar Henke (ed.), *Revolution und Vereinigung 1989/90. Als in Deutschland die Realität die Phantasie überholte*, München, 2009, S.163 ff.
- ¹⁰ Cf., de exemplu, despre rolul ministerului pentru securitatea statului în toamna lui 1989, Walter Süß, *Staatssicherheit am Ende. Warum es den Mächtigen nicht gelang, 1989 eine Revolution zu verhindern*, Berlin, 1999.
- ¹¹ O expunere detaliată a conflictului est-vest oferă Bernd Stöver, *Der Kalte Krieg. Geschichte eines radikalen Zeitalters*, München, 2011.
- ¹² Cf. Michael Ploetz, *Wie die Sowjetunion den Kalten Krieg verlor. Von der Nachrüstung zum Mauerfall*, Berlin, 2000.

- ¹³ Cf. Konrad H. Jarausch, „Implosion oder Selbstbefreiung? Zur Krise des Kommunismus und Auflösung der DDR”, în ders./Sabrow, Martin (ed.), *Weg in den Untergang. Der innere Zerfall der DDR*, Göttingen, 1999, S. 15 ff. Siehe auch Zubok, Vladislav M., „Die Krisen Gorbatschows und die Vereinigung Deutschlands”, în Hans-Hermann Hertle & Jarausch Konrad H. & Christoph Klessmann, (ed.), *Mauerbau und Mauerfall. Ursachen-Verlauf-Auswirkungen*, Berlin, 2002, S. 251 ff.
- ¹⁴ Cit. după: *Dokumente zur Deutschlandpolitik*, Reihe 6: 21. Oktober 1969 bis 30. September 1982, Vol. 1: 21. Oktober 1962 bis 31. Dezember 1979, Oldenburg 2002, S. 670.
- ¹⁵ Despre legătura dintre criza sistemelor comuniste și declinul RDG-ului, vezi Charles S. Mayer, *Das Verschwinden der DDR und der Untergang des Kommunismus*, Frankfurt am Main, 1999.
- ¹⁶ Despre evoluția europeană după revoluțiile din Europa Centrală și de Est, precum și după decursul și structurile procesului de Uniune europeană, cf. Andreas Wirsching, *Der Preis der Freiheit. Geschichte Europas in unserer Zeit*, München, 2012.

Bibliografie

- Apelt, Andreas H. & Grünbaum, Robert & Gutzeit, Martin (ed.), *Der Weg zur deutschen Einheit. Mythen und Legenden*, Berlin, 2010.
- Bahrman, Hannes & Links, Christoph (ed.), *Chronik der Wende. Die Ereignisse in der DDR zwischen 7. Oktober 1989 und 18. März 1990*, 12. Auflage, Berlin, 2009.
- Dalos, György, *Gorbatschow. Mensch und Macht. Eine Biografie*, München, 2011.
- Grünbaum, Robert, *Deutsche Einheit. Ein Überblick 1945 bis heute*, 2. Auflage, Berlin, 2010.
- Grünbaum, Robert, „Eine Revolution? Der Charakter des Umbruchs in der DDR von 1989/90”, în *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 50 (1999), S. 438 ff.
- Hertle, Hans-Hermann, *Chronik des Mauerfalls. Die dramatischen Ereignisse um den 9. November 1989*, Berlin, 2009.
- Hürtgen, Renate, *Ausreise per Antrag – der lange Weg nach drüben*, Göttingen, 2014, S. 287 ff.
- Jarausch, Konrad H., „Implosion oder Selbstbefreiung? Zur Krise des Kommunismus und Auflösung der DDR”, în ders./Sabrow, Martin (ed.), *Weg in den Untergang. Der innere Zerfall der DDR*, Göttingen, 1999, S. 15 ff.
- Jessen, Ralph, „Massenprotest und zivilgesellschaftliche Selbstorganisation in der Bürgerbewegung von 1989/90”, în Klaus-Dietmar Henke (ed.), *Revolution und Vereinigung 1989/90. Als in Deutschland die Realität die Phantasie überholte*, München, 2009, S.163 ff.
- Mayer, Charles S., *Das Verschwinden der DDR und der Untergang des Kommunismus*, Frankfurt am Main, 1999.
- Mählert, Ulrich, *Kleine Geschichte der DDR*, ediția a 6-a, München, 2009.

- Steiner, André, *Vom Plan zum Plan. Eine Wirtschaftsgeschichte der DDR*, München, 2004, S. 221 ff.
- Ploetz, Michael, *Wie die Sowjetunion den Kalten Krieg verlor. Von der Nachrüstung zum Mauerfall*, Berlin, 2000.
- Steiner, André, „Die DDR-Ökonomie vor und nach dem Fall der Mauer“, in *Recherche - Zeitung für Wissenschaft*, Heft 2/2010, S. 26/27.
- Stöver, Bernd, *Der Kalte Krieg. Geschichte eines radikalen Zeitalters*, München, 2011.
- Süß, Walter, *Staatssicherheit am Ende. Warum es den Mächtigen nicht gelang, 1989 eine Revolution zu verhindern*, Berlin, 1999.
- Timmer, Karsten, *Vom Aufbruch zum Umbruch. Die Bürgerbewegung in der DDR 1989*, Göttingen, 2000.
- Wirsching, Andreas, *Der Preis der Freiheit. Geschichte Europas in unserer Zeit*, München, 2012.
- Wolle, Stefan, *Die heile Welt der Diktatur. Alltag und Herrschaft in der DDR 1971-1989*, Berlin, 2009.